

УДК 351:851

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-10)

Яна МУЩЕНКО

аспірантка 2-го курсу кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет
«Львівська політехніка», yana30779@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9227-7426

ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ АБСЕНТЕЇЗМУ УКРАЇНСЬКОГО ВИБОРЦЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2004 РОКУ)

Стаття присвячена дослідженню національних особливостей абсентеїзму в контексті політичних мотивів електоральної поведінки. Автор розкриває причини неучасті українців через аналіз президентської кампанії 2004 р. на основні власно розробленої моделі факторів політичного спрямування. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що комплексне розуміння електоральних мотивів, поведінки, активності українського суспільства дозволить зробити необхідні кроки для мобілізації електорату, підвищити рівень явки та електоральної культури, мінімізувати вплив негативних факторів участі, організувати ефективні інструменти задля залучення цюнайширшого кола виборців за рахунок відповідних стимулів. Реалізувати поставлені завдання допомогла належна методологія дослідження, в основі якої – функціональний та нормативно-ціннісний підходи, принципи міждисциплінарності, цілісності, історизму, логічної несуперечності, неупередженості, об'єктивності, повноти та наукового плюралізму. В рамках вищезокреслених підходів були використані історичний, системний, структурно-функціональний, статистичний методи наукового дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено аналіз та систематизацію політичних чинників на прикладі президентських виборів в Україні та сформовано національний електоральний портрет.

Автор аналізує мотиви неучасті українців в рамках нормативно-інституційної; ситуативної та ціннісно-світоглядної груп політичних факторів. Серед першої групи впливовими змінними визначено партійну та політичну системи, тип виборчої системи, систему реєстрації виборців та наявність альтернативних методів голосування. Визначено, що індикатори другої групи володіють надзвичайно сильним впливом на електоральну явку. Поміж них, зокрема, виділено тип виборів, характер виборчої кампанії (в тому числі рівень корупції, очікуваних фальсифікацій та зловживань), перелік та характеристики суб'єктів виборчого протистояння, рівень конкуренції. Взаємозв'язок змінних третьої групи із рішенням виборців йти на вибори простежити доволі складно. Адже чинники ціннісно-світоглядної підгрупи не можна вирахувати математично, вони доволі ефемерні, емоційні, їх складно «вловити», а тому визначити їхній рівень. Тим не менше, вони також впливають на електоральну активність.

Важливо зауважити, що виборча кампанія були обрана не випадково, тому що вона супроводжувалася специфічним набором політичних характеристик (контекст, партійна система, низка технічних змінних згідно із виборчим законодавством), які призвели до одних із найвищих показників електоральної явки на президентських виборах в Україні.

Ключові слова: абсентеїзм, політичні змінні, електорат, президентські вибори, рівень явки, передвиборча кампанія, політична система.

Yana Mushchenko. CAUSES AND PECULIARITIES OF ABSENTEEISM OF A UKRAINIAN VOTER THROUGH THE PRISM OF POLITICAL FACTORS (CASE OF THE 2004 PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGN)

The article is devoted to the study of national peculiarities of absenteeism in the context of political motives of electoral behavior. The author reveals the reasons for the non-participation of Ukrainians through the analysis of the 2004 presidential campaign based on his own model of political factors. The relevance of the research topic is that a comprehensive understanding of the electoral motives, behavior, and activity of Ukrainian society will allow taking the necessary steps to mobilize the electorate, increase the level of turnout and electoral culture, minimize the impact of negative factors of participation, and organize effective tools to attract the widest possible range of voters through appropriate incentives. The proper research methodology, based on the functional and normative-value approaches, the principles of interdisciplinarity, integrity, historicism, logical consistency, impartiality, objectivity, completeness and scientific pluralism, helped to realize the tasks set. Within the framework of the above approaches, historical, systemic, structural-functional, and statistical methods of scientific research were used.

The scientific novelty of the study lies in the fact that for the first time the author analyzed and systematized political factors on the example of the presidential elections in Ukraine and formed an electoral portrait of the Ukrainian voter in the system.

The author analyzes the motives for non-participation of Ukrainians within the framework of normative-institutional, situational, and value-oriented groups of political factors. Among the first group of influential variables, the author identifies the party and political systems, the type of electoral system, the voter registration system and

the availability of alternative voting methods. It has been determined that the indicators of the second group have an extremely strong impact on the electoral turnout. Among them, in particular, are the type of election, the nature of the election campaign (including the level of corruption, expected fraud and abuse), the list and characteristics of the subjects of the electoral confrontation, and the level of competition. The relationship between the variables of the third group and the decision of voters to go to the polls is quite difficult to trace. After all, the factors of the value and ideological subgroup cannot be calculated mathematically, they are rather ephemeral, emotional, and difficult to "catch" and therefore determine their level. Nevertheless, they also influence electoral activity.

It is important to note that the election campaign was not chosen randomly, as it was accompanied by a specific set of political characteristics (context, party system, a number of technical variables according to the electoral law) that led to one of the highest rates of voter turnout in the presidential elections in Ukraine.

Key words: *absenteeism, political variables, electorate, presidential elections, turnout, election campaign, political system.*

Постановка проблеми. Явка українського електорату вважається одним із важливих індикаторів політичної активності. Однак, загальнонаціональні електоральні тенденції виявляють систематичний спад, що може свідчити про різноманітні політичні тенденції, такі як незацікавленість, розчарування, нерозуміння процесів, апатія тощо. Тому в даному контексті цікаво дослідити політичний менталітет та причини електоральної неучасті співвітчизників. Безумовно, деякі мотиви будуть спільними для громадян різних держав, проте національна специфіка та контекст вносять свої корективи і впливають на рішення електорату по-різному.

Варто згадати декілька слів про контекст, кон'юнктуру та загальні характеристики виборчого процесу в Україні від 1991 року. Найбільш помітними та, скажімо, непересічними виборами виступають президентські вибори 2004 року, що характеризувалися значними порушеннями, підкупамі, корупцією, проте доволі високою явкою (75% – в першому турі; 81% – в другому та 77% – в третьому (повторному другому)). На нашу думку, саме політичні чинники можуть пояснити відмову громадян від голосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті зарубіжних і вітчизняних експертів та вчених. Серед зарубіжних науковців можна виокремити, зокрема, Г.-В. Госснела (з'ясував причини мотивів ухилення від участі у виборах), А. Кемпбела (вивів системний характер мотивів електоральної поведінки), Е. Даунса (апологет теорії раціонального вибору); Г. Алмонда та С. Верби (доводили вирішальність впливу типу політичної культури на електоральну активність); С. Ліпсета (дослідив вплив економічних та політичних умов на рішення виборців) тощо. Значний науковий доробок демонструє український політолог М. Бучин, який дослідив демократичні принципи виборів та запропонував власну класифікацію загальних чинників абсентеїзму.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу виборчої кампанії під час президентських виборів 2004 р., охарактеризувати політичні чинники абсентеїзму (на основі власної теоретичної моделі).

Виклад основного матеріалу дослідження. Демонструючи динаміку явки в Україні від 1991 р. на президентських виборах, дослідники наголошують на очевидному зниженні явки від 1990-х рр. Якщо ми починали із електоральної участі на рівні 85% (1991 р.), то вибори останніх років показують цифру 60% – у 2014 році, 63% та 61% – в 2019 р. (1 та 2 тури відповідно). Варто додати примітку, що на рівень явки прямо впливає актуальність даних по перепису населення (який не проводився від 2001 р.), а тому можна припустити, що зниження явки пов'язане із завищеною чисельністю населення та відповідно електорату [6].

Питання, яке ми прагнемо висвітлити – чому ж українці не голосують? На допомогу прийде власноруч розроблена класифікація політичних чинників абсентеїзму, розуміння контексту й перебігу президентських виборів 2004 року, а також застосування низки методів (зокрема, історичного, порівняльного, системного, структурно-функціонального, аналізу документів та статистичних даних, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та ін.) [12].

Згідно із авторською класифікацією політичних чинників абсентеїзму, задля аналізу портрета українського виборця ми зосередимося на наступних змінних:

А) група інституційно-нормативних чинників (тип політичної системи та режиму; партійна система; тип виборчої системи; система реєстрації виборців; поріг явки; імперативний вотум; характеристика форми держави; альтернативні методи голосування);

Б) група ситуативних або кон'юнктурних чинників (рівень конкуренції на виборах; перелік та характеристики суб'єктів виборчого процесу; одночасність виборів; характер виборчої кампанії та рівень корупції й фальсифікацій);

В) група ціннісно-мотиваційних або ціннісно-світоглядних чинників (рівень політичної культури та свідомості; тип політичної ідеології; політичний режим; висвітлення виборів в ЗМІ та соціальних мережах; довіра до органів державної влади).

Президентські вибори 2004 року.

Контекст виборів 2004 р. – втота від Л. Кучми та олігархічного клану, економічний занепад держави, низка загальнонаціональних та міжнародних скандалів, порушення прав людини, свободи ЗМІ тощо. Для опозиції вибори розглядалися як можливість «європейського вибору України», боротьби з корупцією та розвитку демократії. Вибори 2004 р. розглядалися як фундаментальні та надзвичайно важливі для розвитку майбутнього України. Впродовж передвиборчої кампанії було зареєстровано 26 кандидатів, з яких реальні шанси на перемогу мали лише двоє [4].

Політична система – станом на 2004 р. Конституція України (від 1996 р.) надавала майже необмежену владу президенту. Період 2000-2004 рр. характеризувався монопольним впливом президентської влади та невідворотним спрямуванням держави до авторитарного політичного режиму. Зростання суспільного невдоволення вимагало недопущення монополізації контролю однієї групи над всіма важелями управління [3].

Партійна система 2002–2004 рр. відзначається поляризацією партійної системи на основі регіональної локалізації, здебільшого штучної та добре організованої. Основу політичних сил склали: стара школа «символічного потенціалу» разом з її наступниками, що вбачали заступництво в РФ і СНД; проти нових політичних партій ліберального (переважно європейського) спрямування із намаганням, щонайменше, підтримувати баланс і багатовекторність; та інші «треті» сили, які мали або вступати в коаліцію, об'єднуватися в блоки, або ж вдовольнитися меншим і насамкінець сходити з політичної арени. Якщо ми говоримо про 2002–2004 рр., то можна виділити два центри тяжіння тогочасної партійної системи – Партію регіонів і Блок Юлії Тимошенко, із одночасною відсутністю третьої сили. Недостатність ресурсів в партій третьої групи змушували відкидати ідеологічний чинник на задній план, та об'єднуватися із екзистенційною метою. Варто зауважити, що чіткий регіональний поділ між кандидатами та партіями взагалі не простежується до 2002–2004 рр. ані за результатами президентських, ані парламентських виборів. Тобто, стійкої кореляції

між політичними блоками та регіональними електоральними симпатіями не відзначається. Однак, передвиборча кампанія 2004 р. здійснила свій вклад в розкол суспільства. Забігаючи наперед, за результатами виборів В. Ющенко переміг у 17 регіонах України (переважно на заході та в центрі), в той час як В. Янукович здобув прихильність 10 регіонів сходу та півдня [10; 11].

Тип виборчої системи – мажоритарна система абсолютної більшості (50%+1, другий тур).

Система реєстрації виборців – пасивна (автоматична) реєстрація виборців.

Поріг явки – мінімальний поріг явки в Україні з 1998 р. скасований (в УРСР існував на рівні 50% від всіх зареєстрованих виборців) [9].

Імперативний вотум – відсутній, добровільне голосування.

Характеристика форми держави – унітарна держава (із АР Крим).

Альтернативні методи голосування – голосування за відкріпними посвідченнями, голосування за межами виборчої дільниці («на дому», за місцем проживання) [1].

Тип виборів – загальнонаціональні президентські.

Рівень конкуренції – високий, напружений, антагоністичний, жодної співпраці, чіткий поділ сфер впливу [5].

Перелік та характеристики суб'єктів виборчого процесу – обидва кандидати доволі одіозні. В. Янукович – двічі судимий, така собі «рок-зірка Донбасу» як особа, що пройшла «тернистий» шлях від простого працівника до політичного топ-менеджера, підтримував тісні зв'язки з провладною верхівкою та РФ; мінімальне особисте спілкування із виборцями, всі контакти, зв'язки й образ формувалися переважно політехнологами та здійснювалися через ЗМІ; представник Донбаського клану; гасло – стабільність.

Віктор Ющенко – одружений із громадянкою США, а тому очевидні чутки про вплив США, «руку Вашингтона», націоналістів та потенційне загострення стосунків із РФ; активне особисте спілкування із електоратом; харизматичний зовнішньо привабливий кандидат, який вмів говорити; гасло – демократичні зміни та економічне покращення.

Чітко поділені зони впливу на території держави; східна та південна частини «закріплені» за В. Януковичем, західна та центральні частини України – за В. Ющенко, для яких судимість представника держави була неприйнятною. Низька проникність обох кандидатів в протилежні регіони [6].

Характер виборчої кампанії, рівень фальсифікацій, корупції та відкритості – вважається однією із найбрудніших виборчих кампаній за всю історію України: махінації, фальсифікації, підкупи, погрози, шантаж, отруєння, значна кількість технічних кандидатів; градус напруги в суспільстві зашкалював на всіх можливих рівнях, надзвичайно високий рівень використання адміністративного ресурсу та зловживань, порушення на місцях тощо. Передвиборча кампанія базувалася на штучному створенні конфлікту між регіонами, наголосі на відмінностях, протиставленні, стереотипізації. Звісно, топ-темами залишалися мовне питання, релігія, зовнішньополітичний курс (Росія проти ЄС), оцінка діяльності ОУН-УПА, федералізація України тощо. Штаб В. Януковича активно застосовував методи чорного піару, антиреклами та очорнення кандидата. Наприклад, розповсюджувалися листівки, в яких населення залякували поділом України на «три сорти». Широко використовувалася зовнішня реклама (білборди, в народі – «бігморди»); експлуатація ЗМІ; тиск на військових, ув'язнених, працівників державних установ, підприємств, освіти тощо; підвищення пенсій; масові агітаційні концерти зірок української та російської естради; візит президента РФ до України та його прямий заклик голосувати за В. Януковича і кульмінація – ймовірна причетність до отруєння опонента [2].

Виборчий штаб В. Ющенко не мав доступу до більшості ресурсів, ЗМІ, зовнішньої реклами, а тому його стратегія й тип агітації суттєво відрізнялися. По-перше, основний акцент – особисті зустрічі красномовного, інтелігентного кандидата з електоратом. По-друге, широковідома колірна символіка (помаранчева). По-третє, не отримавши ефірного часу, кандидат міг використовувати тільки теледебати для того, щоб поінформувати виборця про власну політичну програму. Важливу роль відіграв Інтернет у передвиборчій агітації. Наприклад, Інтернет-видання мали змогу публікувати інформацію, яку не могли оприлюднювати сертифіковані видання. Розвиток Інтернету допоміг певній частині електорату дізнаватися про масові пропагандистські акції, читати політичні анекдоти, грати в комп'ютерні ігри та дивитися мультфільми, спрямовані на кримінальне минуле В. Януковича. Отруєння В. Ющенко негативно вплинуло на його участь у виборах. Деякі науковці та політтехнологи сходяться на думці, що вбивство – не було метою отруєння; намагалися тільки спо-

творити обличчя кандидата, щоб перекрити останній канал комунікації з виборцями.

Варто перелічити механізми фальсифікації виборів 2004 року, які, потрібно визнати, вирізнялися вигадливістю. Отже, серед інших:

- а) вкидання бюлетенів після закриття виборчих дільниць;
- б) розповсюдження фальшивих реєстраційних талонів;
- в) механізм «карусель»;
- г) «хустина» або мертві душі;
- 5) псування списків виборців (особливо в областях прихильних до В. Юценка);
- б) голосування «на дому»;
- 7) транзитний сервер із доступом до головного сервера ЦВК [1].

Рівень політичної культури та свідомості – зважаючи на кількість учасників та масштаби протестів 2004 року (кількість учасників Помаранчевої революції оцінюється в 200–300 тис. ос.) та непогодження із результатами виборів другого туру, а також викликаний суспільний резонанс вважаємо за доцільне оцінити рівень політичної культури як «середній». Тут не варто забувати, що існував значний відсоток громадян, які продавали свій голос, свідомо йшли на шахрайство та фальсифікації, брали і давали хабарі [8].

Тип політичної ідеології – лібералізм із одночасним протилежним спрямуванням до лівих (прихильники Л. Кучми та В. Януковича; східні, південні та частково центральні регіони) та правих (прихильники В. Ющенко; західні та здебільшого центральні регіони) [7].

Тип політичного режиму – декларована демократія із значними порушеннями прав людини, недотримання закону і тд. Згідно із індексом свободи (Freedom House) станом на 2004 р. (1 січня 2003 р. – 30 листопада 2003 р.), Україна – частково вільна держава із показником «4» (політичні права) та «4» (громадянські свободи); станом на 2005 р. (1 грудня 2003 р. – 30 листопада 2004 р.) Україна – частково вільна держава із показником «4» (політичні права) і «3» (громадянські свободи). Довіра до органів державної влади – низька [14; 15]

Висвітлення в ЗМІ – активне висвітлення провладних політичних сил, практична відсутність незалежних змін або навмисний параліч їхньої роботи; відбувається зародження паростків Інтернету, що дозволяють опозиційним силам залишатися «на плаву».

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проаналізувавши політичні чинники абсентеїзму на

основі президентських виборів 2004 року, можемо зробити такі висновки:

1. Політичні чинники охопили значне число змінних та доволі вичерпно пояснили мотивацію і електоральну поведінку виборця на рівні системи.

2. Результати даного дослідження повинні знайти логічне продовження та розвиток в подальших наукових розвідках задля остаточного підтвердження вирішальності чинників політичного характеру та верифікації вищевикладених гіпотез.

3. Аналіз виборчої кампанії підтверджує важливість таких змінних як: політичний контекст, політична та партійна система, рівень конкуренції, перелік та характеристики

об'єктів виборчого процесу, характер виборчої кампанії, рівень фальсифікацій, корупції та відкритості, одночасність виборів, рівень політичної культури, тип політичного режиму та довіра до органів державної влади, а також висвітлення виборчої кампанії в ЗМІ, мобілізаційні зусилля кандидатів та витрати на кампанію. Дійсно, гостра передвиборча кампанія, особисті характеристики кандидатів, рівень виборів, мобілізаційні зусилля спонукали громадян голосувати, натомість численні порушення, рівень корупції, тип політичного режиму, низький рівень політичної культури, нестабільність політичної системи демотивувала частину громадян брати участь у виборах.

Література:

1. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів: політико-правові аспекти регулювання в Україні: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 364 с
2. Вісник Центральної виборчої комісії. Центральна Виборча Комісія : веб-сайт. URL: <http://www.cvk.gov.ua/visnyk/index.php?mID=3> (дата звернення: 25.04.2024)
3. Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. ОПОРА: веб-сайт. URL: <https://www.opora.ua/org/vybory/istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini-22821> (дата звернення: 18.04.2024)
4. Золотарьова Я. Історія виборів: третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури». ОПОРА: веб-сайт. URL: <https://www.opora.ua/org/vybory/istoriia-viboriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049> (дата звернення: 25.04.2024)
5. Історична явка (2010-2019). Український центр суспільних даних : веб-сайт. URL: <https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/> (дата звернення: 22.04.2024)
6. Кучма-2004: не «наш президент». Українська правда : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2001/09/3/2983670/> (дата звернення: 20.04.2024)
7. Федоренко К., Рибій О., Умланд А. Українська партійна система до та після Євромайдану 2013-2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 2. С. 5–43.
8. Хоменко С. Чому українці не цінують свій голос? BBC Україна : веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/01/150114_ukraine_democracy_vote_sx (дата звернення: 21.04.2024)
9. Ю.Ключковський: 50-процентний поріг явки виборців є анахронізмом. РБК-Україна : веб-сайт. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/you_klyuchkovskiy_50_protcentnyy_porog_yavki_izbirateley_yavlyaetsya_anahronizmom_1181054600 (дата звернення: 22.04.2024)
10. Як відбувалися вибори Президента України з часів незалежності. Суспільне Полтава: веб-сайт. URL: <https://pl.suspilne.media/news/19451> (дата звернення: 21.04.2024)
11. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004 – 2007 роках. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 89–100.
12. Clem R. The Ukrainian Election: It's All About Turnout. IPI Global Observatory: web-site. URL: <https://theglobalobservatory.org/2014/06/ukrainian-election-all-about-turnout/> (appeal date: 20.04.2024)
13. Fisher J. Persuasion and mobilization efforts by parties and candidates. *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*. 2018. P. 280–292.
14. Freedom in the World 2004: the Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties / ed. by Aili Piano & Arch Puddington. New York: Freedom House, 2004. 736 p.
15. Freedom in the World 2005: the Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties / ed. by Aili Piano & Arch Puddington. New York: Freedom House, 2005. 800 p.